

Johan Christopher Toll.

Christopher Toll

Fältmarskalken Johan Christopher Tolls bibliotek på Krapperup

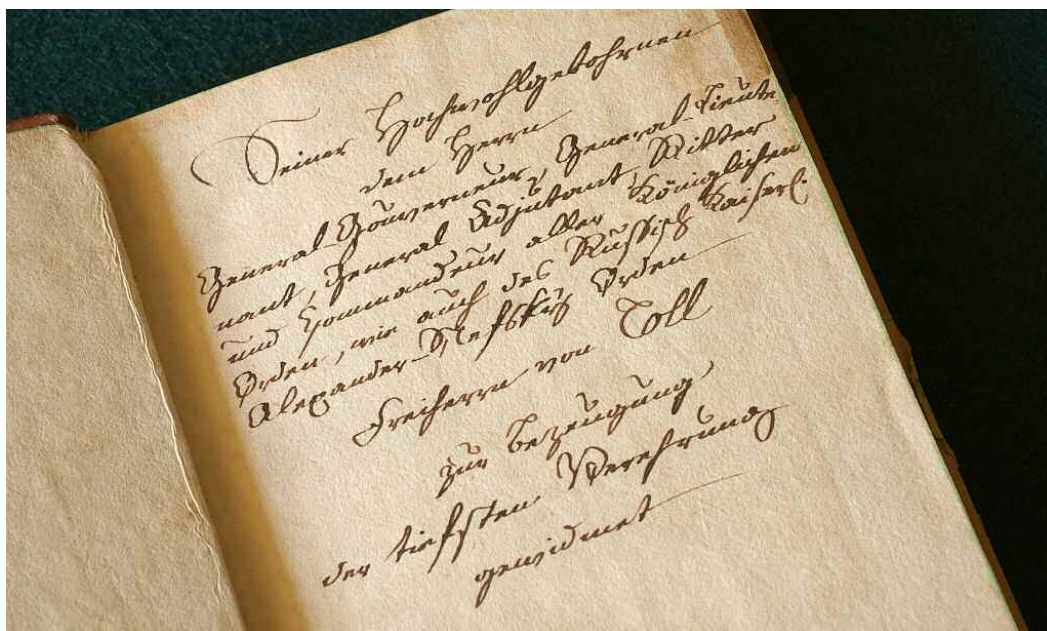
JOHAN CHRISTOPHER TOLL föddes 1743 på Mölleröds kungsgård i Finja socken i Skåne som son till sedermera överstelöjtnanten Reinhold Gustaf Toll och hans hustru friherrinnan Sophia Elisabeth Gyllenstierna af Lundholm från Bjersgård. Om hans familjeförhållanden i övrigt se min uppsats ”Gyllenstierna och Toll – två släkters möten”, s. 98.

Efter att ha försökt bli officer, vilket misslyckades trots att han hade sin morbror fältmarskalken Marcks von Würtemberg som regementschef, juridiska studier, som resulterade i en snart avbruten bana som domare, och en tjänst som överjägmästare i Kristianstads län, begynte Johan Christopher Toll sin verkliga karriär med revolutionen i Kristianstad 1772, ett motstycke till Gustaf III:s revolution i Stockholm. Efter revolutionen blev han ryttmästare och introducerades på Riddarhuset (fadern var öselsk adelsman), avancerade raskt till överste och chef för Södra skånska kavalleriregementet med Beckaskog utanför Kristianstad som boställe, blev general och gjorde krigsplanen 1788,¹ rustade upp flottan i Karlskrona och blev krigsminister.² Efter mordet på Gustaf III avlägsnades han som övriga gustavianer och sändes som svensk minister till Polen, där han upplevde oroligheterna under Polens andra delning 1793,³ hemkallades och dömdes till fästning på grund av påstådd delaktighet i den sk. Armfeltiska konspirationen, frigavs då Gustaf IV Adolf blivit myndig och blev friherre och generalguvernör över Skåne. Under kriget mot Napoleon blev han överbefälhavare i Pommern, där han räddade hela svenska armén tillbaka till Sverige, blev fältmarskalk och slutligen greve. Han dog ogift på Beckaskog 1817 och slöt därmed sin grevliga ätt.

DET TOLLSKA BIBLIOTEKET

Johan Christopher Tolls bibliotek var okänt både i slakten och för biblioteksvärlden till på 1980-talet. Då uppmärksammade bibliotekarien vid Lunds universitetsbibliotek Margareta Donnér, som fått i uppdrag att katalogisera böckerna i Krapperups bibliotek, några vackra och enhetliga sengustavianska band. Hon skriver härom i ett brev till Krapperupstiftelsen i januari 1987:⁴

En guldpresad filet var igenkännlig som typisk för några akademi-bokbindare i Lund, och mycket riktigt återfanns Berggrenetiketten på några av banden. Men för vem var de bundna? På c:a 25 volymer var ett stort T med en magnifik punkt inpressat i guld på den främre pärmen. Obekant med släktskapsförhållandena inom familjen Gyllenstierna löstes inte detta problem för mig, förrän en liten broschyr dök upp med följande dedikation till 'H. Exc. Herr Gen.Gouvvrn. Frih.

[1] H. C. F. von Pachelbel, *Beiträge zur [...] schwedisch-pommerschen Staatsverfassung*, med dedikation till J. C. Toll av författaren. Foto Lars Finnström.

Toll'. Senare skulle jag också påträffa spridda blad av bokförteckningar, som gav mig facit i hand. 378 nr stod upptecknade i 'Catalog öfver Hans Excellence Fältmarskalkens m.m. Högvälborne Herr Friherre J. C. Tolls bibliothek'. Den bör vara upprättad mellan 1807, då J. C. Toll blev fältmarskalk, och 1814, då han blev greve. Ytterligare två förteckningar kunde sammanställas: 'Catalog öfver den boksamling, som tillhör Kammarherren, Öfverste-Lieutnanten och Riddaren Friherre Gustaf Toll' (379 nr + 80 nr) samt 'Catalog öfver Kammarherren, Öfverste-Lieutnanten och Riddaren Friherre Gustaf Tolls förra Bok-Samling' (93 nr). De är utskrivna med samma handstil och troligen samtidigt åren mellan 1816, då Gustaf Toll blev överstelöjtnant, och 1825, då han blev överste i generalstaben.

Allt för många titlar i Gustaf Tolls mer omfattande förteckning sammanfaller med titlarna i J. C. Tolls bibliotek för att det bara skulle peka på gemensamma litterära intressen. Gustaf Toll, som var gift med sin syssling Maria Lovisa Gyllenstierna (1797–1887), hade adopterats på sin farbror J. C. Tolls friherrliga värdighet, men hade han också ärvt dennes bibliotek? Något testamente efter generalguvernören finns varken i Göta hovrätt eller i hovrätten över Skåne och Blekinge. Och i en promemoria daterad den 12. mars 1834 och ställd till Excellensen Jakob De la Gardie med anledning av en ansökan om riddarhusstipendium för sin äldste son skriver Gustaf Toll: '3:o Wid min Farbrors död gådt miste om arf i anseende dertil att han icke lemnat disposition efter sig [...]' (LUB D1G saml. D1G 378:2a). Med eller utan testamente tyder de dedicerade böckerna dock på att det är J. C. Tolls bibliotek, som ingår i Gustaf Tolls boksamling.

Det är svårare att avgöra vem som är upphovsmannen till de vackra banden. Det faktum att det i J. C. Tolls förteckning står angivet om volymerna är bundna eller inte och t.o.m. vilken typ av band som använts, medan intet av detta noteras i Gustaf Tolls förteckningar, talar för att det skulle kunna vara fältmarskalken som tillfredsställt ett estetiskt behov. Återigen stämmer inte alltid J. C. Tolls anteckning med bokens nuvarande skick, och några av volymerna med den karakteristiska inbindningen återfinns enbart i Gustaf Tolls förteckningar.

En förklaring till att den Tollska boksamlingen står att finna på Krapperup kan vara 'Göstas högst delabrerade affairer' för att citera hans

svärmor Antoinette von Kochen. Av brev mellan denna och hennes son Nils samt andra dokument i Gyllenstiernska arkivet framgår att familjen varit tvungen säkra de få tillgångar som fanns. Kanske är det i samband med de olika ekonomiska uppgörelserna, som biblioteket förtecknats.

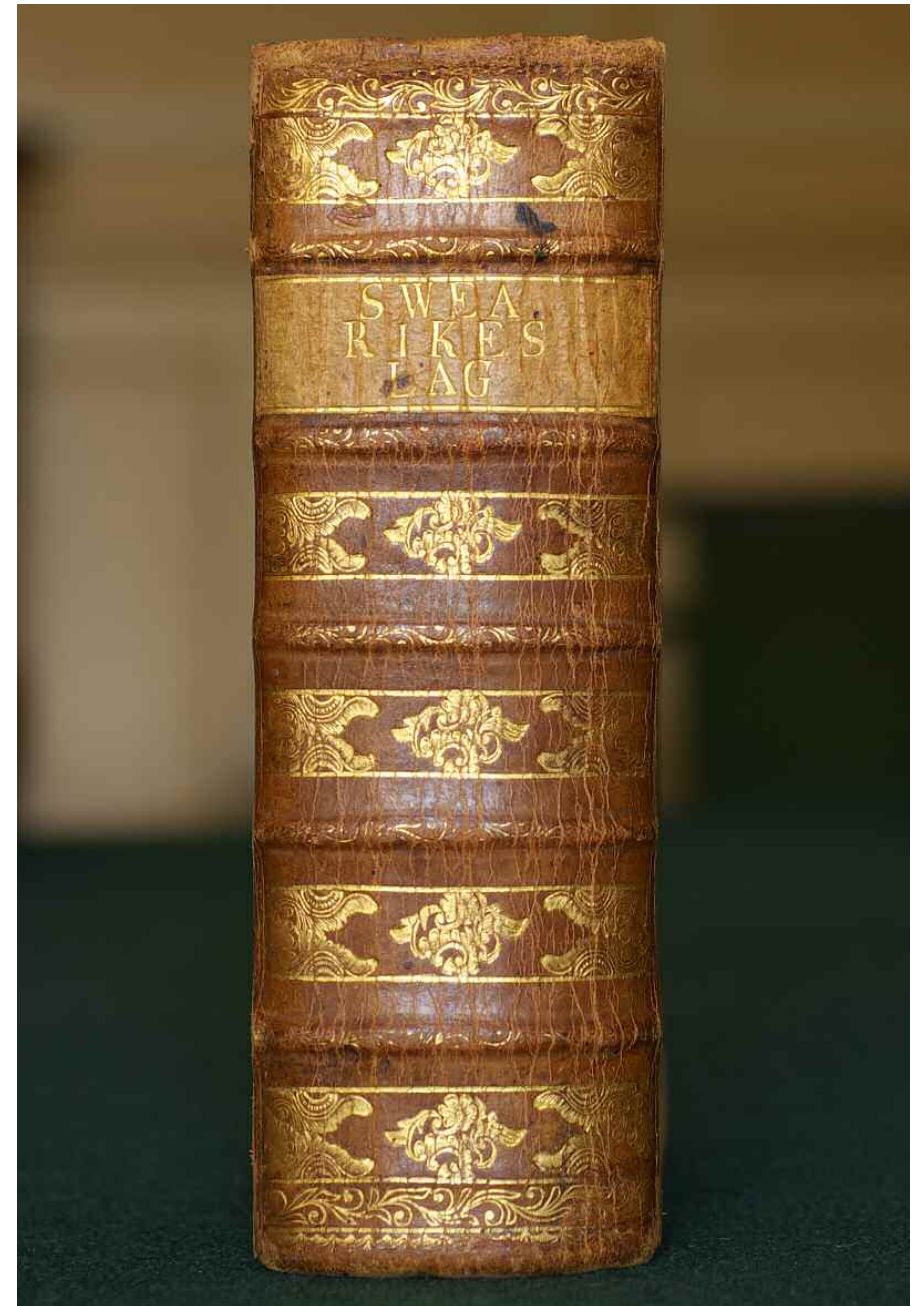
Så långt bibliotekarie Donnér.

Detta brev påträffades först sedan jag vid flera besök på Krapperup varit tvungen att taga ned från hyllan varenda bok av Krapperupbibliotekets flera tusen böcker för att se efter, vilka som hade Tollsks proveniens. Bibliotekarie Donnér hade nämligen markerat dessa böcker med ett JCT eller GT på pärmens insida. Bokstäverna var följda av ett nummer, varav jag drog slutsatsen att det hade funnits en förteckning över dem, som hon hade haft tillgång till, men denna var och är försvunnen.

De Tollska böckerna äro alltså inrangerade i det Gyllenstiernska biblioteket, som är ordnat efter ämne efter en katalog från 1836. Jag har funnit 18 böcker märkta GT, av vilka 4 också voro märkta JCT. JCT stod i sammanlagt 212 böcker. Dessutom funnos 184 böcker, vars katalogkort voro märkta TOLL, utan att boken själv hade fått någon märkning. Några böcker märkta JCT saknade märkningen TOLL på katalogkortet. Jag har alltså funnit i allt 410 böcker, som tydligen ha Tollsks proveniens.

Johan Christopher Toll bodde sammanlagt 34 år, under tiden 1780–1817, på Beckaskogs kungsgård utanför Kristianstad i sin egenskap av chef för Södra skånska kavalleriregementet. Det finns all anledning att antaga, att han där haft ett bibliotek. Några dokumentariska belägg för att detta bibliotek nu finns på Krapperup har jag inte påträffat, men det finns några samtida bevis på att en del av böckerna tillhört Johan Christopher Toll och hans brorson, och de tyda på att de senare märkningarna av bibliotekarie Donnér, gjorda efter de förteckningar som hon påträffat, äro riktiga.

Till dessa samtida bevis höra dedikationer till Johan Christopher Toll i sex böcker – bibliotekarie Donnér nämner en – medan andra böcker ha hans namnteckning på titelbladet. I Svenska Akademiens Handlingar från 1786, Stockholm 1801, finns en dedikation: *General Guvernören och Kommendören m m H Friherre Toll af Svenska Akademien*. I A. O. Lindfors *Handbok i romerska antiqviteterna*, Lund 1814, står: *Till HE Fältmarskalken m m Grefve Toll allerödmjukast af förf.* Ännu högtidligare är kungliga svenska regeringsrådet von Pachelbels dedikation i hans bok *Beiträge zur [...] schwedisch-pommerschen*

[2] *Sveriges Rikes Lag* 1734, med J. C. Tolls namnteckning på titelbladet. Foto Lars Finnström.

Staatsverfassung, Berlin 1802: *S. H. dem Herrn General-Gouverneur General-Leutnant General-Adjutanten Ritter und Kommandeur aller kgl. Orden wie auch des Russischen kaiserlichen Alexander Newskij Orden Freiherrn von Toll zur Bezeugung der tiefsten Verehrung gewidmet vom Verfasser* [bild 1]. Också Christianstads Hushållningssällskaps Handlingar från 1815 och 1817 äro dedicerade till *Hans Excellence [Fältmarskalken m.m. Högwälborne Herr] Grefve Toll*. På Tjenste-Föreskrift för Arméens General-Stab, Frantzburg, kongl. Fält-Tryckeriet, 1807, står på främre omslaget: *H Exc Herr Generalen m m Friherre Toll*, och på Stycke-Reglemente för K M:s Artillerie Regemente, Stockholm 1788, står på titelbladet: *Kungl. M:s 1. General-Adjutant General-Majoren och Commendeuren av Svärds-Orden Herr Toll*.

Andra böcker, som Sweriges Rikes Lag, Stockholm 1736, och Jusleens Samlingar af Kungl. maj:ts brev, Stockholm 1751, ha J. C. Tolls namnteckning på titelbladet [bild 2].

De av bibliotekarie Donnér uppmärksammade vackra guldornerade skinnbanden äro antingen gåvor eller, om han själv låtit binda dem, vittna

[3] H. C. F. von Pachelbel, *Beiträge zur [...] schwedisch-pommerschen Staatsverfassung*, med dedikation till J. C. Toll av författaren. Några volymer fransk frimurarelitteratur i hela skinnband med T* på frampärmen. Foto Lars Finnström.

de om hans kärlek till sina böcker. Dessa ha på frampärmen ett T, ofta åtföljt av en liten stjärna och ibland initialerna J. C. T., som några böcker huvudsakligen på franska: *Almanach Parisien* över *monumens des beaux-arts*, Paris [1781]; Polignacs *Histoire générale de Pologne*, Amsterdam 1751, och Jouberts *Histoire des révolutions de Pologne*, Warsowie 1778, samt en rad böcker om frimureri [bild 3, se nedan].

Ibland saknas asterisken, till exempel på J. B. Bernhards *Abrégé de l'histoire de la Grèce*, Paris VII, Jaegers foliovolume med planer över 42 slag under sjuårskriget (i Sverige pommerska kriget, 1756–1763) och J. H. Castéras *Vie de Cathérine II impératrice de Russie*, Varsovie 1798.

Reglemente för Arméens cavalerie, Stockholm 1779, med rikt guldornerad rygg och av flitigt bruk slitet helt skinnband, har på frampärmen *I. C. T.* omgivet av tre guldpunkter en och två ställda. *Sweriges Rikes Lag* från 1734 har både *J:C:T* på frampärmen och *J. C. Toll* på titelbladet, och i Carnot, *Om fästningars försvar*, Stockholm 1816, står på titelbladet: *H:E: Herr Grefve Toll kostar 2 R 12 S.*

I *Gustaf III:s Samlade skrifter* från 1803–1812 finns en lista på abonnenter, som innehåller också *S E le baron Toll*. Av fem häften av *Journal för djurläkare, ekonomer och naturforskare*, Skara 1816, äro 3 häften märkta *Beckasog* på titelbladet.

Av ovan nämnda böcker ha alltså tio med visshet och ett tjugotal med största sannolikhet tillhört Johan Christopher Toll.

Dessutom äro alltså arton böcker märkta med GT, varav två också äro märkta JCT. Två böcker kan med samtida anteckningar visas ha tillhört brorsonen Gustaf Toll: på titelbladet till Malmöhus läns K Landt-Hushållnings Sällskaps Stadgar, Lund 1814, står: *Kammarherren Hr Friherre G Toll och på Christianstads Län, Stadgar för Landthushållings-Sällskapet, Christianstad 1814, står på titelbladet: Friherre G: Toll*. (En annan bok, som med namnteckningen *Gust:Toll* på främre omslaget kan visas ha tillhört Gustaf Toll, finns bevarad i mitt bibliotek som arv efter tidigare generationer: *Historiska berättiganden af åtskilliga i en del nyare skrifter förekommande uppgifter om och emot f.d. kronprinsen Carl Johan under hans deltagande i de politiska händelserna åren 1810–1814*, Stockholm 1858.)

Man kan alltså vara ganska säker på att vi på Krapperup ha fältmarskalken Tolls bibliotek, eller en del av det, och att med detta följt några av hans brorson Gustaf Tolls böcker.

Hur det Tollska biblioteket hamnat på Krapperup är dock oklart. Det

är känt från handlingar i det Gyllenstiernska arkivet på Krapperup och i det Tollska släktarkivet, att Gustaf Tolls ekonomiska situation ofta var vanskelig, som också bibliotekarie Donnér påpekar, och i det Tollska släktarkivet finns en handling, vari Gustaf Tolls fru Marie Louise Gyllenstierna klagar över att vid arvskifte ha missgynnats av Gyllenstiernska familjen. Det ligger alltså nära till hands att förmoda, att Gustaf Toll ärvt sin farbrors bibliotek och av ekonomiska skäl därefter sålt det till sin lärde och boksynte svåger, eller att hans änka efter hans död sålt det till sin bror. En förteckning i det Gyllenstiernska arkivet över möbler, som Gustaf Toll sålt till Krapperup, visar i samma riktning.

Gåtfull är förekomsten av Anders Fryxells *Svensk språklära*, Stockholm 1846, med påskriften *Joh: Toll 1847* med barnslig stil på pärmens insida. Om den tillhört något av Gustaf Tolls barn och av misstag följt med boksamlingen till Krapperup, kunde detta tyda på att en del av det Tollska biblioteket först efter 1847 kommit till Krapperup, kanske så sent som 1865 efter Gustaf Tolls död, ifall hans änka då sålt resten av böckerna till sin bror? Anteckningen Joh: Toll är också gåtfull, eftersom Gustaf Tolls äldste son Johan var född 1816 och alltså 31 år, då den barnsliga anteckningen gjordes.

TOLL SOM JURIST

Vi skola nu se hur bibliotekets böcker återspegla innehavarens livsväg och intressen, också ett belägg för att det är hans böcker. Efter ett misslyckat försök att bli officer tog Johan Christopher Toll på rekordtid – tre månader – en juridisk examen och tjänstgjorde 1765–1769 vid häradsrätt, från slutet av 1767 som vice häradshövding. Vi finner mycket riktigt i hans bibliotek alla de viktigaste verk, som skrivits av det svenska 1700-talets främste jurist, David Nehrman, adlad Ehrensträhle: *Föreläsningar öfwer giftermålsbalken*, Stockholm 1747; *Föreläsningar öfwer ärfdabalken*, Stockholm 1752; *Inledning till then swenska processum civilem*, Stockholm och Uppsala 1751; *Inledning till then swenska jurisprudentiam criminalem*, Lund 1756; *Inledning till then swenska processum criminalem*, Lund 1759. Sitt exemplar av *Sweriges Riks Lag* [...]1734 hade Toll givit ett helt skinnband med guldornerad rygg och på frampärmen försett med initialerna J:C:T: och på titelbladet som sagt med namnteckningen J:C:Toll. Även J. Jusleen, *Samling af K Maj:ts bref*, Stockholm 1751, är inbunden och har hans namnteckning på titelbladet.

Också sedan han lämnat domarbanan skaffade han sig nyare juridisk litteratur. Hit hör ett tyskt arbete, J. Schubacks *Vom Strandrechte*, av vilket han kan ha skaffat den nyutkomna första delen, Hamburg 1767, under sin domarverksamhet och sedan långt senare kompletterat den med andra delen, sedan den utkommit 1781. Då hade han själv nyligen som överste fått Beckaskog som boställe, beläget mellan Oppmanna- och Ivösjöarna – och en tvist om någon av dessa sjöars stränder kan ha aktualiserat bokköpet. Också E. Bredberg, *Underrättelser för executoren 1–2*, Stockholm 1785, 1787, och M. H. Brummer, *Kort utdrag af alla k. Förordningar rörande skogarnes vård*, Stockholm 1787, ha anskaffats först då han residerade på Beckaskog De äro bundna i halvfranska band med guldornerad rygg liksom Reinhold Gustaf Modées (1698–1752), *Utdrag utur [...] publique handlingar* [...], Stockholm 1742–1804 i 15 band och J. A. Flintbergs *Lagfarenhets Bibliothek 2–5*, Stockholm 1797–1807. Efter Tolls död 1817 skriver Hedvig Elisabeth Charlotta, Carl XIII:s gemål, i sin *Dagbok*, att han hade djupa insikter i lagkunskap, ty han hade först studerat juridik och tjänstgjort som häradshövding, innan han blev officer.⁵

Andra senare förvärv av juridisk litteratur hade kanske mer att göra med hans verksamhet som generalguvernör – t.ex. M. Sellings *Korrt anvisning till Läns Kammar-Werket*, Härnösand 1802 (i halvfranskt band) – och statsman, när han anskaffade statsfilosofen Montesquieus *Oeuvres complètes* i en ny upplaga i åtta delar i halvfranska band, Basel 1799, *De l'intérêt de la monarchie prusse* [...]från 1786 av E. Fr. E. de Moustier [1751–1816, Frankrikes förste ambassadör i USA] och *Handbuch des Teutschen Staatsrechts 1–3*, Berlin 1794–1797, av hovrådet och professorn i Helmstedt Karl Friedrich Häberlin (1756–1808) i halvfranska band med guldornerade ryggar.

Toll hade, som redan nämnts, *Beiträge zur schwedisch-pommerschen Staatsverfassung* från 1802 av svenske kanslern i Pommern och sedermera preussiska regeringspresidenten Heinrich Christian Friedrich von Pachelbel med författarens dedikation och i halvfranskt band med guldornerad rygg. Det tyder på Tolls intresse för det svenska Pommern redan innan han 1803 för svenska kronans räkning pantsatte Wismar till hertigen av Mecklenburg-Schwerin på hundra år, och innan han 1807 blev general vid armén i Pommern. Kanske föddes detta intresse och bekantskapen med Pachelbel under det år 1795–1796, då Toll satt på fästning i Wismar under hyggliga villkor – han bodde hos kommandanten och fick både promenera och jaga.

TOLL SOM ÖVERJÄGMÄSTARE OCH REVOLUTIONÄR

Toll lämnade domarbanan för att ägna sig åt politiken och tycks som politisk belöning ha fått överjägmästartjänsten i Kristianstads län, som han innehade 1769 och fram till revolutionen 1772. Om hans intresse för denna tjänst vittnar hans innehav av stadsmajoren Anders Rosenstens *Tankar om skogars skötsel [...]* å nyo upplagde af C B Trozelius, Stockholm 1752, i halvfranskt band med guldornerad rygg. Sitt skogsintresse fick han också användning för i skogskommissionen 1774–1778.

Tolls politiska verksamhet kulminerade i revolutionen i Kristianstad 1772 parallellt med Gustaf III:s i Stockholm, varefter han blev officer. Det är kanske inte så underligt att han skaffade sig abbén Domenico Michelessi [1735–1773, begravd vid Jacobs kyrka i Stockholm] mest spridda skrift *Lettre à M:gr Visconti [...]* sur la révolution [...] 1772, Stockholm 1773, som ger en mycket positiv bild av Gustaf III:s revolution.⁶

Efter revolutionen blev Toll med sina bröder och en kusin naturaliserad svensk adelsman och 1776 introducerad på Riddarhuset som huvudman för sin ätt. Att han låtit binda J. A. Rehbinders *Matrikel öfver Swea Rikes Ridderskap & Adel*, Stockholm 1781, och *Privilegia gifne Sweriges Rikes Ridderskap och Adel m.fl.*, Stockholm 1719–1789, i halvfranska band med guldornerade ryggar visar kanske att han uppskattade denna förändring i sin ställning.

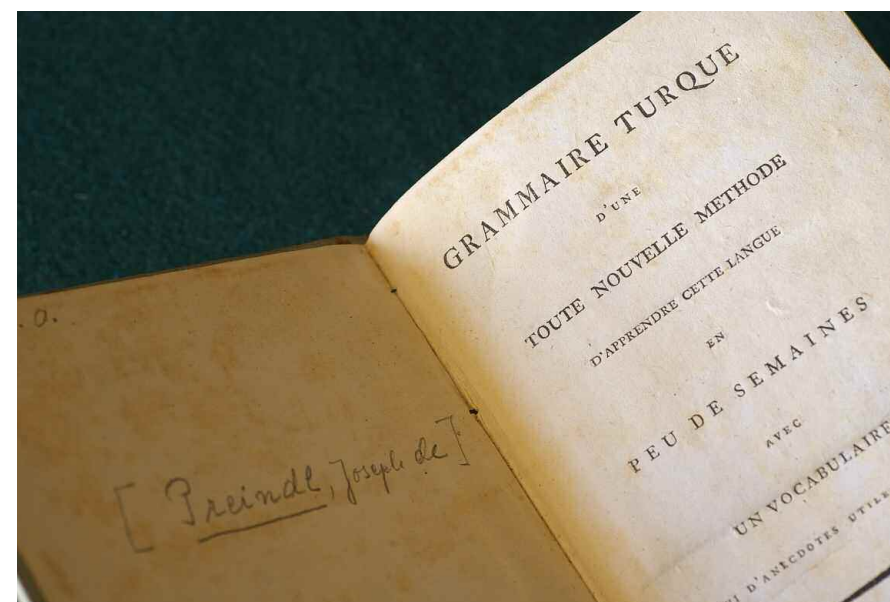
TOLL SOM FRIMURARE

År 1774 blev han frimurare, möjligen under inflytande av Gustaf III:s bror hertig Carl, som året innan blivit stormästare. Biblioteket innehåller flera arbeten om frimureri, ofta i mycket vackra band. Somliga kan han ha anskaffat eller fått vid besök i Frankrike 1782, liksom några böcker om den då omdiskuterade animala magnetismen. Också några av hans böcker om franska språket kan ha samband med hans Frankrikeresa: P. Richelets *Dictionnaire portatif de la langue française* 1–2, nouv. édition, Paris 1780, N. F. de Waillys *Principes généraux et particuliers de la langue française*, 9. upplagan, Paris 1780, i 12:0, liksom en *Liste générale des postes de France [...]* 1779, Paris 1779, i helt skinnband. Två franska lexika från 1793 i hans bibliotek ha dock an-

skaffats senare, medan E. Nordforss, *Nytt svenskt och fransyskt handlexikon* 1–2, Stockholm 1805, kan ha tillhört brorsonen Gustaf. (E. Nordforss, 1771–1806, var kapten vid Göta garde, Armfelts adjutant, franskvänlig, och skrev en bok om revolutionen, som brändes.) Senare har han också skaffat sig ett tyskt lexikon, J. G. P. Möllers *Deutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Wörterbuch* 1–3, Stockholm, Upsala & Åbo 1782, Greifswald 1785, 1790.

Något gåtfullt är att han hade en lärobok i turkiska efter en helt ny metod att lära språket på några veckor, *Grammaire turque d'une toute nouvelle méthode d'apprendre cette langue en peu de semaines*, Berlin 1791 av Joseph de Preindl [bild 4]. I en dedikation till kung Friedrich Wilhelm II av Preußen motiverar författaren sitt arbete med att handeln med turkarna för var dag blir alltmer intressant och anser kunskaper i turkiska nyttiga också för ministrar, officerare, resande och missionärer. Kanske ville Toll förbereda sig för den eventualitet, som Gustaf III nämner i ett brev till honom i juli 1785: [...] om vi finna oss oblierade att gripa till vapen för Turkarne.⁷ Boken tycks vara mycket ovanlig.

François René Turpins (1709–1799, professor vid universitetet i Caen)

[4] Joseph de Preindl, *Grammaire turque*, 1791. Foto Lars Finnström.

Histoire de la vie de Mahomet, législateur de l'Arabie, 1–2 i duodesformat, Paris 1773 (del 3 från 1779 fattas) är den andra bok i orientalistik, som Toll hade. Den är vanligare och fanns också i Göran Magnus Sprengtportens (1740–1819) bibliotek.⁸ Sprengtporten hade hjälpt sin halvbror Jacob Magnus med hans förberedelser för resningen i Finland 1772 samtidigt med Tolls revolution i Kristianstad och gick sedan över i rysk tjänst. Då Toll 1799 som svenskt sändebud vistades vid ryska hovet, ville Sprengtporten hälsa på honom, men Toll förklarade då: *En Sprengtporten var förr i Sverige, men han anses numera i mitt fädernesland för död, och jag gör så med.*⁹

I Frankrike presenterades Toll vid hovet och träffade flera betydelsefulla personer.¹⁰ Kanske var det under detta besök han intresserade sig för Mesmer och dennes animala magnetism och anskaffade några nyutkomna böcker i detta ämne, om han nu ej fick dem i gåva och lät binda dem i de ovan nämnda hela skinnbanden med guldornerade ryggar och initialen T* på frampärmarna. Det rörde sig om en bok av F. Mesmer om hans lära, *Précis historique des faits relatifs au magnétisme*, Londres 1781, och några vederläggningar av samma lära, M. d'Eslon [medicinska fakultetens i Paris "docteur-régent"], *Observations sur le Magnétisme animal*, Londres 1780, och samme författares *Lettre à M. Philip, doyen en charge de la Faculté*, La Haye 1782, samt [Bergasse N], *Lettre d'un médecin [...] de Paris à un médecin à Londres [...] dans lequel on prouve contre M Mesmer que le magnétisme animal n'existe pas*, La Haye 1781.

Av frimurarelitteratur kan nämnas den franske teosofen och lärjungen till Swedenborg och Mesmer, markis Louis Claude de Saint-Martins (1743–1803) två viktigaste verk: *Des erreurs et de la vérité*, 2. éd., *Salomopolis* (Lyon) 1781, och *Suite des erreurs et de la vérité*, samma ort 1784. De framhålla forskningens osäkerhet och lansera tre elementer i stället för fyra – också dessa ha de hela skinnbanden med guldornerade ryggar och stämpelein T* på frampärmen. Saint-Martins elementlära kritiserades av Otto H. de Loos (död 1785) under pseudonymen Phylantropos i *Le diadème des sages ou démonstration de la nature inférieure*, Paris 1781, som föreligger i lika vackert band, liksom också följande böcker: *Das redende Orakel in seiner Natursprache*, Leipzig 1773, av Johan Gottfried Jugel (1707–1786), alkemist och rosenkreuzare, och *Geoffenbarter Einfluß in das allgemeine Wohl der Staaten der ächten Freymäurerrey [...]*, 2. Auflage, Amsterdam 1779, av pseudonymen C. H. Lobreich von Plumenoek. Denne var identisk med läkaren och rosenkreuzaren Bernhard Joseph Schleiß von Löwenfeld (1731–1800), som

tog upp en skrift av den berömde juristen J. J. Moser, om frimurarna som hemligt sällskap vore farliga för staten och borde förbjudas, *Der Geist der Maurerey [...]*, Berlin 1780, en översättning av William Hutchinsons *The spirit of masonry [...]*, London 1775, ett högt uppskattat arbete om frimureriet, som senare blev föremål för frimurarnas ogillande. I lika vackert band finns *Der Compaß der Weisen [...] der [...] Freymäurerrey*, 2. Auflage, Berlin 1782, av Adam Michael Birkholz (1746–1818, medicinprofessor i Leipzig), en bearbetning av en vederläggning av några franska frimurarloger av pseudonymen Ketmia Vere (advokaten och rosenkreuzaren Christian Erdmann von Jäger från Regensburg?).

TOLL SOM UPPLYSNINGSMAN

Kort efter den utländska resan 1782–1783, som också gick till Tyskland och Polen, avslutades Tolls mystiska period,¹¹ och han tycks sedan mer ha intresserat sig för upplysningen och dess rationalism. Flera böcker vittna om det. En av dem, G. Th. Raynals anonymt utkomna *Histoire philosophique et politique [...] dans les deux Indes*, 1–10 + atlas, Amsterdam 1773–1781 (1. upplagan kom i 6 band 1770), i 7 halvfranska band, skildrar de färgade folkens omänskliga behandling och fick stort inflytande på tidens reformvänner och var en förelöpare för franska revolutionen. Hit hör också *Försök till en afhandling om upplysningen*, Stockholm 1793, av den berömde läkaren Nils von Rosenstein (död 1773), som var motståndare till mystiken och en av Sveriges ledande upplysningsmän.¹² *Fragmente des Wolfenbüttelschen Ungeantenen*, Berlin 1788, äro Lessings utdrag ur ett arbete av professorn i orientaliska språk i Hamburg Hermann Samuel Reimarus (1694–1768), som blev banbrytande för bibelkritiken – Reimarus avvisade det övernaturliga och hävdade att kristendomen skapats av Jesu lärjungar. Toll hade också superintendenten i Wolfenbüttel J. H. Röss' *Die Auferstehungsgeschichte Jesu Christi*, Braunschweig 1777, där författaren försökte utjämna de motsägelser i uppståndelseberättelsen, som Reimarus hade påvisat. Tolls intresse för Lessing som teolog visar sig också i hans innehav av dennes publikation av sina fynd i biblioteket i Wolfenbüttel, *Zur Geschichte und Litteratur: aus den Schätzen der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*, 1–2 (2. Aufl.), 3–6, Berlin 1793, 1781, ett av världens värdefullaste bibliotek, där han var bibliotekarie.

Toll skaffade *Das Religions-Edikt. Ein Lustspiel in 5 Aufzügen. Eine Skizze von Nicolai dem Jüngern*, Thenakel 1789, ett anonymt utgivet arbete av den omstridde tyske upplysningsmannen Karl Friedrich Bahrdt (1741–1792). Var det därför att det var en kritik av den preussiske kyrkoministern J. C. von Wöllners ortodoxt protestantiska edikt mot upplysningen, som renderade Bahrdt två års fängelse, eller därför att det var en satir? Toll hade själv en böjelse för det satiriska.

Som officer intresserade Toll sig naturligtvis för krigsvetenskapen och lanthushållningen – som chef för Södra skånska kavalleriregementet innehade han Beckaskogs kungsgård utanför Kristianstad som boställe och var för sin utkomst beroende av kungsgårdens lantbruk. Två stora avdelningar i hans bibliotek omfatta alltså ämnena militaria och lantbruk.

TOLL SOM OFFICER

Av militaria kunna blott nämnas några exempel, och jag väljer då dels böcker i särskilt påkostade band, eftersom de antyda en förkärlek för just dessa böckers innehåll, och dels böcker med mer speciella ämnen, som kunna tänkas återspegla ett personligt intresse utöver yrkesmannens.

Till den första kategorien höra utländska arbeten som en *Manuel des [...] lois sur le recrutement*, Paris XI/1802, i helt guldornerat skinnband, och baron C. G. de Sinclaires *Institutions militaires ou traité élémentaire de tactique*, 1–3, Deux Ponts 1773, i tre hela skinnband med guldornerade ryggar. Här finns också en fransk översättning av den grekiske militärskriftställaren Polyen (eg. Polyainos, 2. årh. e.Kr.) bok om krigslistor, *Les ruses de guerre*, 1–3, Paris 1770, också i hela skinnband med guldornerade ryggar men i litet format. Vi finna också Montecucoli, *Mémoires avec les commentaires de Turpin de Crissé* 1–3, Amsterdam och Leipzig 1770, i tre halvfranska band med dekorerade ryggar. Med kommentaren av generalen greve Lancelot Turpin Crissé utgör den berömde fältherrens – svenskarnas motståndare i trettioåriga kriget – memoirer i själva verket en översikt över krigskonstens teori och praktik.

Toll hade två böcker av ryttmästaren Ehrenfried von der Lancken, båda i hela guldornerade skinnband, *Krigs-Konsten 1: Tactiken*, Stockholm 1800, och *Wägade anmärkningar wid Swenska Krigswäsendet*, Lund 1797. Den senare innehåller en skarp kritik av det svenska indelningsverket, de alltför hårda krigsartiklarna, det stora antalet officerare i förhållande till manska-

pet m.m. Denna kritik understödde de reformtankar, som Toll själv bar på.¹³

Ett mer speciellt innehåll har den belgiske militärförfattaren Robert de Lo-Looz' (1730–1786) med gravyrer illustrerade *Les militaires au-delà du Gange* 1–2, Paris 1770, i två halvfranska band, som handlar om krig i Kochinkina (nuvarande södra Vietnam). Författaren skall ha varit överste i svensk tjänst,¹⁴ så kanske Toll har fått boken av författaren?

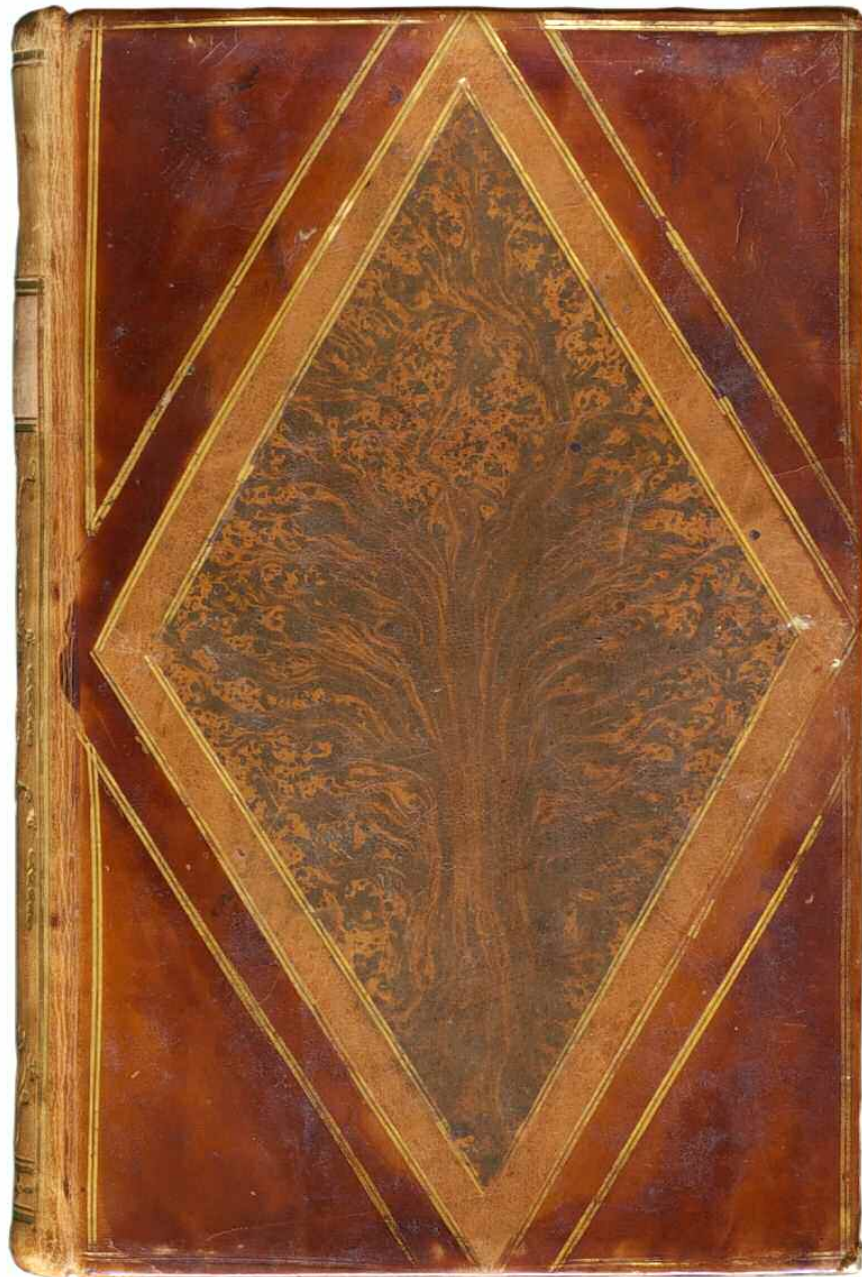
Att Toll hade två böcker i hela guldornerade skinnband om anfall säger kanske något om hans kynne? Böckerna äro den franske fortifikationsgeneralen Louis de Cormontaignes *Mémorial pour l'attaque des places*, Paris XIV/1806, och matematikläraren åt de kungliga barnen och pagerna Guillaume Le Blonds *Traité de l'attaque des places*, Paris 1780. Första upplagan av den senare boken kom 1762 och följdes av flera, även om den inte blev lika berömd som marskalk Vaubans arbete med samma titel, vars metod Le Bon följer.

Som en följd av förberedelserna 1785 för ett krig mot Danmark i syfte att förvärva Norge¹⁵ kan Toll ha anskaffat H. O. Scheels *Alment Udkast af Krigens Skueplads [...] som Indledning til Frederik IV's Krigshistorie*, och C. J. Pontoppidans *Geografiske Oplysninger til Cartet over det sydlige Norge*, båda inbundna och tryckta i København 1785.

En bok i ridkonst och en i körkonst voro tydligen uppskattade, eftersom de fått halvfranska band med guldornerade ryggar: G. Merlets lilla *Manuel teorie-pratique d'équitation*, Paris XII/1804, och den anonyma *Der vollkommene und wohlunterrichtete Kutscher* av F. L. v. H., ”som sedan 30 år själv håller ekipage”, *Leipzig u.å.* [1801].

TOLL SOM LANTHUSHÅLLARE

Också många av Tolls böcker i lanthushållning voro bundna i halvfranska band med guldornerade ryggar, t.ex. Anders Rosenstens (medlem av Vetenskapsakademien) *Tankar om skogars skötsel [...] å nyo uplagde af C[laes] B[lecher] Trozelius* (1719–1794, präst och ekonom), Stockholm 1752 (första upplagan Lund 1737 och en senare i Stockholm 1771); *Finska hushållningssällskapets skrifter* (pärmtitel) 1–5, Åbo 1798–1802, med förteckning på medlemmar, dagbok m.m.; Johan Fischerströms (1735–1796, också medlem av Vetenskapsakademien) ofullständiga *Nya Swenska Economiska dictionnai-*

[5] Gregers Begtrup, *Bemærkninger om det engelske Landbrug*, København 1800, bunden i helt guldornerat skinnband av bokbindare J. Berggren i Lund. Foto Lars Finnström.

ren 1–4, Stockholm 1779–1792; H[ans] J[ørgen] Christian Hoeghs (1738–1805) *Anvisning til et wäl inrättadt Jord-Bruk*, 1–2, Stockholm 1799; C[arl] A[ugust] Grevesmöhlens (1754–1823) *Förmonligaste sättet att använda trädesjorden*, 2. upplagan, Stockholm 1803, och i samma ämne Jan Eric Gers[s]' (1747–1808) prisbelönta *Afhandling om trädesåkerjord*, 2. upplagan, 1–2, Stockholm 1805, och kammarrådet friherre Johan Brauners *Tankar och försök om åker och äng*, 5. upplagan, Stockholm 1774.

Andra arbeten på olika områden inom lantbruket, som fått halvfranska band med guldornerade ryggar, äro Louis Jean Marie Daubentons *Underwisning för fårherdar och hjordägare*, Stockholm 1803 (det franska originalet är från 1782), som syftade till ullens förbättring, den banbrytande naturforskaren Anders J. Retzius *Försök til en Flora Oeconomica Sueciae*, 1–2, Lund 1806, gehejme forstrådet Friedrich August Ludwig von Burgsdorfs (1747–1802) *Anleitung zur sichern Erziehung [...] der Holzarten*, 2. upplagan, Berlin 1791, 1787, och Nils von Törnes *Landthushållningen uti systematisk ordning*, Stockholm 1801.

Husbehovsbränningen låg tydligen Toll varmt om hjärtat, eftersom också Sven Brismans (1752–1826) *Lärobok i brännerihandteringen*, Skara 1813, hade halvfranskt band med guldornerad rygg.

Europa var rätt integrerat också vid denna tid – vi ha sett hur Toll reste till olika länder, och man ser det inte minst på överklassens giften över gränserna och adelns internationella bakgrund och på hantverkarnas gesällvandringar utomlands. Och även om Toll veterligen aldrig besökte England eller ens kunde engelska – engelska böcker hade han bara i översättningar till franska eller svenska – så kunde han draga nytta av erfarenheter från engelskt lantbruk i litteratur som den danske professorn Gregers Begtrups (1769–1841) tryckta föreläsningar *Bemærkninger om det engelske Landbrug*, København 1800, som han tydligen skattade högt, eftersom den är bunden i helt guldornerat skinnband av bokbindare J. Berggren i Lund (bild 5). Andra böcker om engelskt jordbruk äro den berömde tyske agronomen Albrecht Thaers (1752–1828) epokgörande *Inledning till kunskapen om engelska landthushållningen*, Göteborg 1801, och John Jonstones (1768–1836) anonymt utgivna *Engelska sättet att leda vatten ifrån mossar*, Stockholm 1803, i halvfranskt band med guldornerad rygg. Boken är den första på svenska om utdikning och är berättelsen om en resa, som författaren gjorde med den engelske dikningspionjären Joseph Elkington. Reseberättelsen bearbetades

och översattes till tyska av greve Friedrich Heinrich von Podewils, och hans översättning från 1799 blev sedan försvenskad av Georg Adlersparre, sedermera mest känd som upprorsman mot Gustaf IV Adolf 1809.

Ett för en skåning något oväntat intresse för bergshantering visar sig i tre handskrifter i hela skinnband med guldornerade ryggar: *Sveriges Berg-Wärck* 2, *Sveriges Järnbruks-Längd* uprättad år 1775; *Sveriges Metall-Bruk*, 1, *Förteckning öfwer Sveriges rikes Järn,[...] -Bruk*, uprättad år 1775 och *Swea rikes Manufactur-Längd öfwer Järn-Förädlingen* uprättad år 1777. Dessutom finns av Sven Rinman (1720–1792), den svenska bergshandlingens fader, hans *Bergwerks Lexicon*, Stockholm 1788–1789, i två halvfranska band jämte planschband.

Flera böcker vittna om ett särskilt intresse för tillverkningen av salpeter, som kanske snarare hörde till hans militära verksamhet, eftersom salpeter användes vid kruttillverkningen. Det är *Krigs-Collegii Berättelse om salpeterladors anläggande* från 1747 och *Kungörelse angående salpeter plantladu-inrättningar* från 1798, som han hade i halvfranska guldornerade band, liksom C. F. Lunds *Afhandling om salptersjuderierne och jordbruket i Sverige ingifven till Riksdagen 1769*, Norrköping 1770. I enklare pappband hade han några franska anvisningar för salpeterstillverkning från 1799, en av den berömde franske kemisten Lavoisier.

Dessutom finnas i biblioteket en rad småskrifter, bl.a. följande med mera speciellt innehåll: J. C. Wieglers *Afhandling om Indigos tillverkning af Wejde-Örten* från 1801, grevinnan Elsa Beata Wredes (1734–1819, anlade parken vid Beateberg och var gift med riksrådet greve Sven Bunge) *Bref till Eglé om sättet att plantera vinrankor i Sverige* från 1803, och en anonym *Beskrifning på en italiensk tröskmaskin* från 1809.

Mot slutet av 1700-talet kom Toll att alltmer intressera sig för Beckaskogs trädgård och park, ett intresse som avspeglas i Ferdinand Christian Touchys under pseudonymen J. F. Blotz skrivna *Die Gartenkunst*, 2. upplagan utgiven i 4 band av J. L. Christ m.fl., Leipzig 1797–1798, liksom i två böcker i halvfranska band, uppsalaprofessorn Samuel Liljeblds (1761–1815) *Utkast till en svensk flora*, Uppsala 1792, en översättning och bearbetning av Linnés *Flora Suecica*, och i den danske landshövdingen och flitige författaren Esaias Fleischers (1732–1804) *Forsøg til en dansk Haugebog*, København 1782. Abbé Jacques Delilles (1738–1813, översatte Vergilius och Milton) *Les jardins*, Hamburg 1795 – originalet kom 1782 – är en epokgörande lärodikt, som propagerar för den engelska trädgårdskonsten och sätter det naturliga i motsättning till den strama

och symmetriska barockens trädgårdar, och som blev mycket populär.¹⁶ Man kan tänka sig att den har satt spår inte bara vid slottet Bagatelle i Bois de Bologne i Paris och i ryska parker och trädgårdar utan också i Beckaskog.

TOLL SOM GENERALINTENDENT FÖR FLOTTAN

Men jag återgår till Tolls uppdrag och intressen vid sidan av hans militära och agrikulturna verksamhet. Vid 1786 års riksdag var han engagerad i ett förslag om ändring av det militära rusthållet, som Gustaf III ställt sig bakom, men när förslaget föll i riksdagen, råkade Toll i onåd hos kungen, en onåd som förstärktes när det av honom planerade kriget 1788 i början tog en dålig vändning, och han skickades till Skåne. Där blev han bland annat ledamot av kommittén till örlogsflottans utredande och amiralitetsverkets förbättrande och 1790–1791 generalintendent för flottan. I den egenskapen reformerade han bland annat sjukhusförvaltningen – amiralitetsläkaren i Karlskrona Arvid Faxes (1733–1793) *Minnes-Bok för skeppsläkare* i halvfranskt band, Stockholm 1785, har han kanske skaffat eller fått av författaren i detta sammanhang. Om fortsatt intresse för flottans angelägenheter vittna följande böcker: kaptenen i franska Indiska Kompaniet Jacques Bourdés (1730–1789) *Manuel des marins ou Dictionnaire des termes de marine*, ny upplaga (den första kom 1773), 1-2, Paris VII (1798), i två hela guldornerade skinnband; Fabian Casimir Roswalls (1766–1846, sjöofficer, senare i rysk tjänst), *Navigation eller en sjömans dagliga hjälpreda*, 2. upplagan, Stockholm 1806; och *Sjö-Tactik för Arméens-Flotta (prof på Exercitie-Reglemente)*, Stockholm 1795, i halvfranskt band med guldornerad rygg. Om Tolls samarbete i Karlskrona med den berömde skeppsbyggmästaren och amiralen Henrik af Chapman erinrar *Försök till en theoretisk afhandling att gifwa åt linie-skepp deras rätta storlek [...]*, Karlskrona 1806, i kvartoformat – i det helt guldornerade skinnbandet är boken kanske en gåva från författaren. En satirisk karikatyr av detta samarbete har C. A. Ehrensvärd gjort med rubriken ”onödiga Middagen”.¹⁷

TOLL SOM MINISTER I POLEN

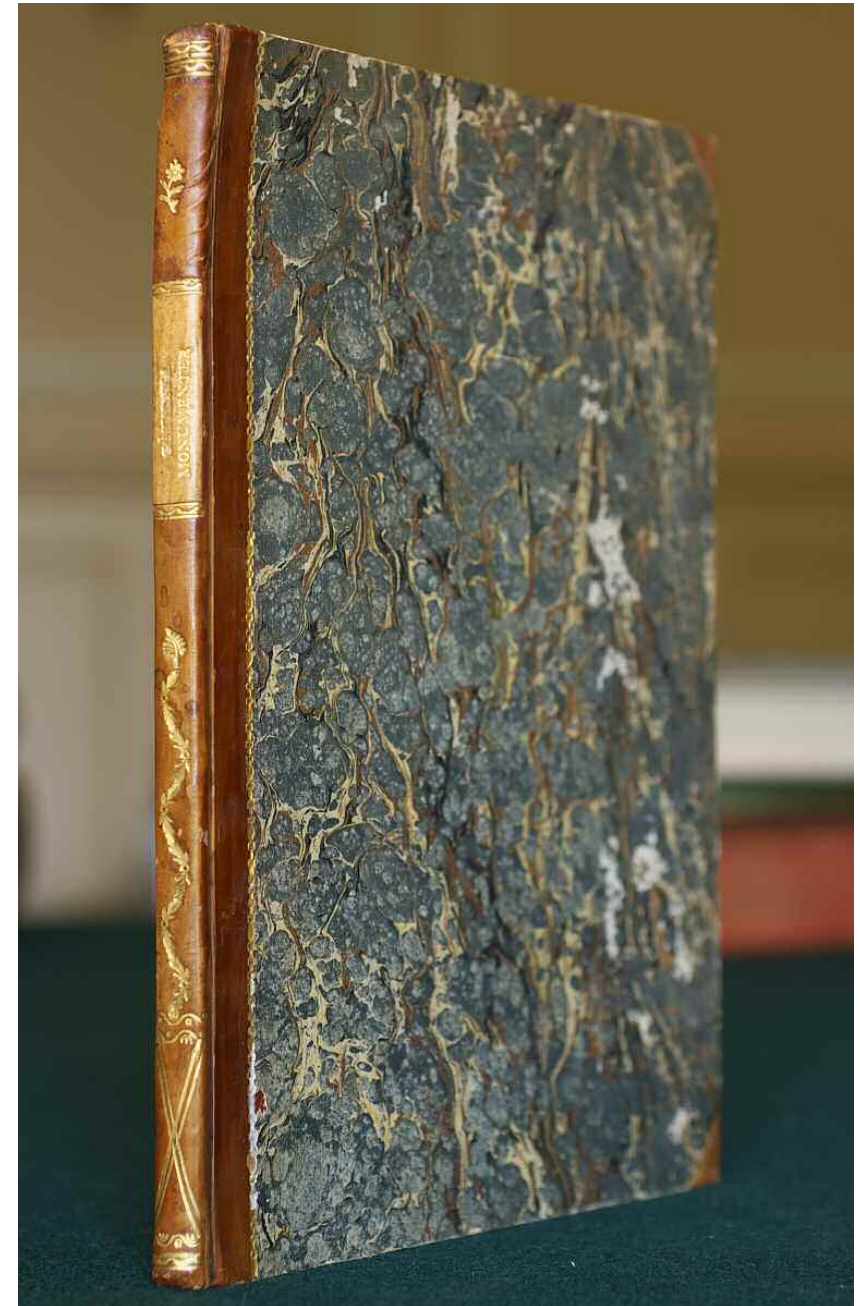
När efter Gustaf III:s död hertig Carl och Tolls kusin Gustaf Adolf Reuterholm under Gustaf IV Adolfs omyndighet avlägsnade gustavianerna från inflytande, blev Toll ivägskickad att, 1792–1794, vara svensk minister vid

polska hovet. Några böcker om Polen torde sammanhöra med denna tid, t.ex. C. de Griesheims (1713–1785), *Réflexions sur la nouvelle formation de l'armée polonoise*, Varsovie 1789. En anonym biografi, *Leben des Grafen A. W. Suwarow-Rimnitzkoi*, Frankfurt & Leipzig 1799, kom ut samma år som Suworow blev furst Italiiskij [han dog året därpå, var en av Rysslands främsta fältherrar och den som underkuvade Polen 1794–1795, där Toll hade varit minister åren innan]. Joachim Chr. F. Schultz' anonymt utgivna reseberättelse är en av de många översättningar i sammandrag som Samuel Ödman gjorde, *Resa genom Pålen 1793 och 1794*, Stockholm 1797. Av chevalier P. J. de Solignac, kungens av Polen kabinettssekreterare finns *Historie générale de Pologne*, 1–5, Amsterdam 1751, i två hela skinnband med guldornerade ryggar och på frampärmen T*. Lika fina äro de två banden av P. Jouberts anonymt utgivna *Historie des révolutions de Pologne* 1–2, Warsovie 1778. Kanske äro de gåvor av de tacksamma polska damer, som Toll under oroligheterna i Warszawa i april 1794 gav en tillflykt i det svenska ministerhotellet undan pöbeln.¹⁷

Från Polen kallades Toll hem 1794 och ställdes inför rätta för påstått deltagande i den s.k. Armfeltiska konspirationen och hamnade på fästning i Wismar. En bok erinrar om denna händelse: F. Piranesi *Bref til herr generalen Johan Acton*. Öfversatt från italienskan, Stockholm 1795. Bakom anklagelserna mot Gustaf III:s gunstling Gustaf Mauritz Armfelt och Toll stod Tolls kusin Gustaf Adolf Reuterholm. Gravören Francesco Piranesi spionerade på Armfelt i Italien och försökte få honom gripen i Neapel och uppväckte kungariket Neapels premiärminister general Actons vrede.¹⁸

TOLL SOM SÄNDEBUD I RYSSLAND

När Gustaf IV Adolf blev myndig kom Toll åter i gunst och användes bland annat som sändebud till ryska hovet 1799. För detta besök har han kanske anskaffat J. G. Georgis *Versuch einer Beschreibung der Residenzstadt S:t Petersburg*, S:t Petersburg. Av ryske kejsaren Paul kan han ha fått en nyutkommen bok om dennes mor, den av J. H. Castéra anonymt skrivna *Vie de Cathérine II impératrice de Russie*, 1–2, Varsovie 1798, i två halvfranska band med T på frampärmen, liksom han fick andra gåvor av kejsaren, som ännu finnas bevarade (en tavla målad av kejsarinnan och en orientalisk sabel, båda i författarens ägo, en briljanterad snusdosa och Kejsarliga Ryska Orden).

[7] Pehr Tham till Dagsnäs, *Göthiska monumenter*, Stockholm 1794. Foto Lars Finnström.

Vid detta besök avslutade han för svenska kronans räkning Gattjina-traktaten om ömsesidig militär hjälp mot Frankrike. En senare traktat med hertigen av Mecklenburg-Schwerin, undertecknad av Toll för svensk räkning, var den om förpantningen av Wismar 1803. Dessa finnas ej i biblioteket men väl två andra – med andra än Toll som förhandlare – *Wänskaps-Handels- och Sjöfarts-Förbund emellan H. M. Konungen af Sverige och H. M. Kejsaren af Ryssland*, Stockholm 1801, och *Gränse-Reglerings-Tractat emellan H. M. Konungen af Sverige och H.M. Kejsaren af Ryssland*, Stockholm 1811.

Vid riksdagen i Norrköping 1800 förde han den kungliga politikens talan, vilket återspeglas i innehavet av *Protocoller från Ridderskapet och Adeln, borgarståndet och bondeståndet från denna riksdag*, bundna i halvfranska band.

Som general vid armén i Pommern ledde han Gustaf IV Adolfs krig mot Napoleon. Ett av de mest betydelsefulla inslagen i propagandan mot Napoleon var den spanske utrikesministern Pedro de Cervallos (1764–1840) stridsskrift från 1808, som kungen lät sprida både i en svensk översättning av Ernst Moritz Arndt och i ett omtryck hos Delén i Stockholm av den franska översättning, som utkom i London samma år, och den finns i Tolls bibliotek: *Exposé des manoeuvres et des intrigues qui ont préparé l'usurpation de la couronne d'Espagne*.

INTRESSE FÖR ANTIKVITETER

Men alla böcker ha icke med Tolls karriär och hans verksamhet som militär och lanthushållare att göra. Boksamlingen innehåller också böcker, som spegla hans privata intressen, t.ex. för grekiska, romerska och svenska antikviteter. Där finns överintendenten Carl Fredrik Fredenheims (1748–1803) *Ex Museo Regis Sueciae antiquarum [...]* från 1794 om Gustaf III:s av Fredenheim ordnade museum med kopparstick, fornforskaren Pehr Thams till Dagsnäs *Göthiska monumenter*, Stockholm 1794 [bild 6] och Anders Otto Lindfors' (1781–1841) *Handbok i romerska antiqviteterna*, Lund 1814, efter tysk förlaga och länge använd i undervisningen. Boken är bunden av Johan Berggren i Lund och har dedikationen *Till H. E. Fältmarskalken m.m. Grefve Toll allerödmjukast af författaren*. Författaren var professor i Lund och med uppsatser i gymnastik en föregångare till P. H. Ling, och i bokens företal klagar han över att den klassiska litteraturens studium blivit utträngt av andra så kallade nyttigare men säkert icke mera odlade vetenskaper.

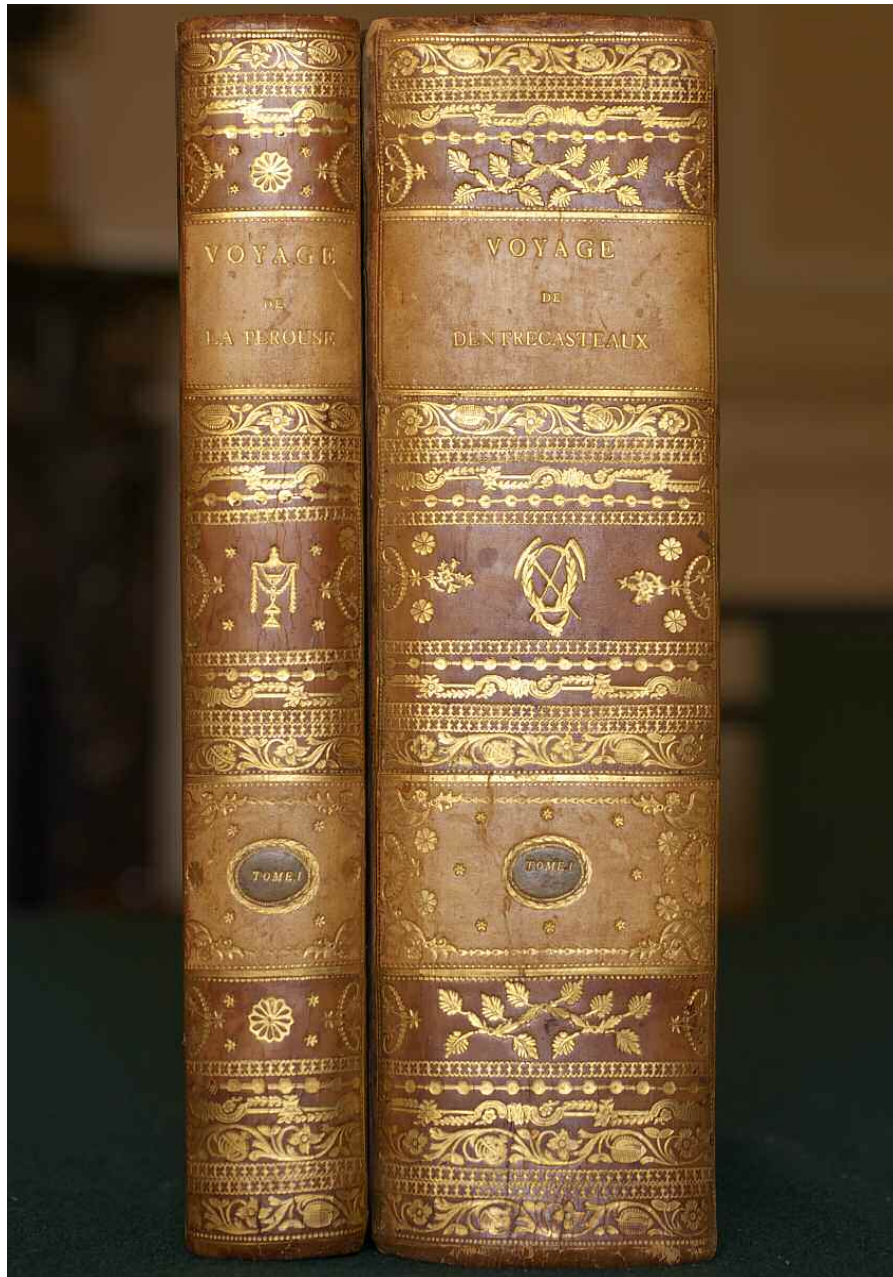
HISTORIA OCH PERSONHISTORIA

Toll hade enligt vad Hedvig Elisabeth Charlotta skrev i sin *Dagbok*¹⁹ efter Tolls död, *goda kunskaper såväl i Sveriges som andra länders historia*, fast biblioteket inte har särskilt många böcker i historia. Att den gamle gustavianen subskriberade på Gustaf III:s samlade skrifter har jag redan nämnt. För övrigt finns bl.a. Olof von Dalins *Svea Rikes historia*, riksantikvarien Jonas Hallenbergs aldrig fullbordade *Svea Rikes historia under konung Gustaf Adolfs stores regering* och Carl Hildebrandsson Ugglas (1725–1803) *Svea-Rikes rådslängd (1790–1793)*, Mirabeaus skandalkrönika från Fredrik Wilhelm II:s hov *Histoire secrète de la cour de Berlin [...]* och Parisbokhandlaren Jean Baptiste Bernhards (1747–1808) anonymt utgivna *Abrégé de l'histoire de la Grèce*, Paris revolutionsåret VII [1798], i två halvfranska band med T på frampärmen.

Av personhistoria märks hovrättsassessorn Erik Tunelds (1709–1788) *Engelbrekt Engelbrektssons historia* från 1784, medicinalrådet Sven Anders Hedins (1750–1821) *Minne af von Linné fader och son* från 1808, kardinal de Retz' (1613–1679) berömda *Memoires* 1–4, Genève 1751, i fyra hela skinnband med gulddornerade ryggar, *Mémoires du Général Dumouriez* (en av Ludvig XVI:s sista generaler och utrikesministrar), 1–2, Hamburg och Leipzig 1794, i två halvfranska band, och Quintus Curtius Rufus' *Histoire d'Alexandre le Grand* i översättning av M Beuzée, 3. upplagan, 1–2 i 12:0, Paris 1800.

GEOGRAFI OCH RESOR

Toll, som under sina uppdrag rest en del i Europa, var road av geografi. En redan nämnd beskrivning av S:t Petersburg hänger naturligtvis samman med hans besök där, men han intresserade sig också för resor i avlägsna länder. Här finnas böcker om Afrika, Kina och Stilla havet, Kamtschatka och om Cooks tre resor: François Le Vaillant (1753–1824), *Voyage [...]* och *Second voyage dans l'intérieur de l'Afrique* [bild 7] i sammanlagt fem band från åren VI [1797] och 1783–1785; Lord Macartneys (brittisk ambassadör i Kina) *Voyage dans l'intérieur de la Chine et en Tartarie [...]* 1792, 1793 et 1794, översatt av J. Castéra, 2 éd., Paris VII [1798], i fem band, och G. Keate, *Beskrifning om Pelju-Öarne uti Stilla Hafwet*, Norrköping 1793, i sammandrag av den tyske pedagogen Joachim Heinrich Campe (1746–1818), mest känd för sin efterbildning av Robinson Crusoe, som översattes till alla europeiska språk, och

[7] Jean François Galaup de La Pérouse, *Voyage autour du monde*, 1-4 + Atlas, Paris 1797.
Foto Lars Finnström.

den franske baronen Jean Baptiste Barthélemy de Lesseps (1766–1834), *Voyage au Kamtschatka, Abrégé de l'histoire générale des voyages* 24–25, Paris 1791 i två band samt franska översättningar från 1774–1792 av Cooks tre resor.

Toll hade också den franske teologiprofessorn Guillaume André René Bastons (1741-1825) anonymt utgivna *Narrations d'Omai, insulaire de la mer du sud et ami et compagnon de voyage du Capitaine Cook. Ouvrage traduit de l'O-Taitien par M. K*** et publié par le capitaine L.A.B.*, 1–4, Rouen & Paris 1790, i fyra hela skinnband. Baston byggde denna fiktiva självbiografi om den ädle vilden, som återvänder till Söderhavet för att etablera en stat i upplysningstidens anda, på en faktisk händelse: tahitiern Omai hade bragts till England, mottagits av Georg III, målats av Joshua Reynolds och sedan med Cooks tredje resa skickats tillbaka för att bli ett slags engelsk konsul i sitt hemland.

I praktfullt dekorerade skinnband finns också den franske sjöofficeren Jean François Galaup de La Pérouses (1741–1788) *Voyage autour du monde*, 1-4 + Atlas, Paris 1797 (bild 8). Författaren begav sig 1785 på en expedition runt jorden, och försvann efter att ha nått Botany Bay. Den franske amiralen Joseph Antoine Bruni d'Entrecasteaux (1737–1793), som upptäckte de efter honom namngivna öarna vid Nya Guinea, sändes ut för att finna La Pérouse men förgäves. Hans *Voyage [1791–1793]*, 1–2, Paris 1808, finns likaledes i två stora praktfulla skinnband med rik guldornering, liknande de föregående.

Men också europeiska resebeskrivningar funnos i Tolls bibliotek: *Die vornehmsten europäischen Reisen* 1–2, Hamburg 1775, Gottlob Friedrich Kriebels (1729–1793) klassiska bearbetning av Peter Ambrosius Lehmanns resehandbok med samma titel, och *Resa igenom [...] England och Skottland* 1802 [...] av övermasmästaren Erik Thomas Svedenstjerna (1765–1825), Stockholm 1804, som beskriver den resa han gjorde på brukssocietetens bekostnad. Carl August Ehrensvärds *Resa till Italien* 1780, 1781, 1782, Stockholm 1786, finns på ett katalogkort men saknas i biblioteket. Det hade varit intressant att se om Toll hade fått boken med dedikation av författaren.

Kanalbyggaren Baltzar von Platens *Afhandling om canaler genom Sverige*, Örebro 1806, i praktband, ett guldornerat helt skinnband med titeln i guldtryck inom ram på frampärmen, har han kanske fått av författaren. Det är naturligt att han som skåning hade kommissionslantmätaren Johan Lorents Gillbergs (1726–1793) historiska beskrivningar av Malmöhus och Kristianstads län från 1765 och 1767 och som hovman slottsvaktmästaren Anders Björklunds (1760–1839) *Beskrifning öfver [...] Drottningholm och*

China (i helt skinnband) från 1796. Mer förvånande är att han också hade lappmarksprästen Per Högströms (1714–1784) utmärkta *Beskrifning öfver de til Sveriges krona lydande Lapmarker* från 1747. Erik Tunelds *Geographie öfver Sverige* i senare upplagor från 1792 och 1793 i fyra band fanns också i hans bibliotek, liksom den välkände läroboksförfattaren Daniel Djurbergs (1744–1834) *Geografiskt lexicon* 1–2, Örebro 1811–1813.

Här fanns dessutom *Histoire philosophique du monde primitif* jämte *Recueil des cartes géographiques et d'estampes*, Paris & Breslau V/1797, av den kände föregångsmannen inom kartografien Guillaume Delisle Desales (1675–1726) i åtta halvfranska band med guldornerade ryggar.

VITTERHET

Även om biblioteket förefaller att i första hand ha tjänat praktiska behov, innehåller det ändå en del skönlitteratur. Här finns svensk vitterhet som Gyllenborgs och Oxenstiernas arbeten och dansk som Holbergs Peder Paars, ett satiriskt hjältepos i Tolls smak – vi veta, att han med bravur uppträdde i teaterpjäser vid hovet. Han hade också fransk skönlitteratur som Lafontaines fabler, Rousseaus *Emile*, Mme de Staëls *Delphine*, Rousseaulärjungen Bernardin de St. Pierres verk med hans lilla roman *Paul et Virginie*, Voltaires *Henriade* och Jean François de Bourgoings (fransk ambassadör i Spanien) och Louis Alexandre Marie de Musset [marquis] de Cogners (1753–ca 1838) *Correspondence d'un jeune militaire* 1–2, Suisse 1779, 1778. Den sistnämnda boken var tydligen en populär roman, eftersom den kom i sju upplagor mellan 1778 och 1800, också med titeln *Les amours d'un jeune militaire*. *Svenska Akademiens Handlingar* ifrån år 1786, då Akademien grundades, med dedikationen *Gen Guv Ridd & Komm mm H Frih Toll af Svenska Akademien*, vittna kanske lika mycket om Tolls ställning i samhället som om hans intresse för talen och minnesteckningarna. Konst och musik äro alls icke företrädna i biblioteket.

ANDLIG LITTERATUR

Till sist skall erinras om att Toll genom sin mor var arvtagare till en Gyllenstiernsk herrnhutisk fromhet. I sin ungdom hade han funderat på att bli präst och livet igenom bevarade han en pietistisk fromhet, som

återspeglas i hans bibliotek. Ett intresse också för andra trosriktningar än den lutherska visar en bok om Clemens XIV, påve 1769–1774. Det är Parislitteraten Louis Antoine de Caracciolis (1721–1803) anonymt utgivna *La vie du pape Clément XIV*, Paris 1776, i halvfranskt band. *Lettres du pape Clément*, 1–3, i ny utgåva, Paris 1777, voro länge en mystifikation men i själva verket skrivna av Caraccioli själv – de föreligga i tre hela skinnband med guldornerade ryggar och T* på frampärmen. Här finns också en bok om judendomen av Göttingenorientalisten och bibelöversättaren Johann David Michaelis (1717–1791), *Mosaiska lagen*, från 2. upplagan sammandragen och översatt av prosten Anders Hedrén (1748–1819, anhängare till den historisk-kritiska bibelsyn, som Michaelis var en av de främsta företrädarna för), Stockholm 1806, och den nämnda boken om Muhammed.

Till Tolls pietistiska böcker höra fyra arbeten av den kände spiritisten Heinrich Jung-Stilling (1740–1817, professor i Heidelberg från 1804). De äro *Der graue Mann*, 1–19 i tre guldornerade halvfranska band; Henrik Stillings *Lefverne*, översatt av Zachar. Björknens 1–2, 3–4, och av A. L. Dahlström 5, i tre band, Stockholm 1807–1809; *Scenen aus dem Geisterreiche*, 2. upplagan, 1–2, Frankfurt a/M 1800–1803, i två guldornerade halvfranska band; *Christna religionens seger [...] förklaring öfver Johannes Uppenbarelse*, 1–3, Göteborg 1806, i tre halvfranska band med guldornerade ryggar.

Ytterligare tre verk äro bundna i liknande band: den nytestamentliga textkritikern Johann Albrecht Bengels (1687–1752) *Johannis eller fastmer Jesu Christi Uppenbarelse*, Göteborg 1802, den framstående predikanten Magnus Lehnbergs (1758–1808, biskop i Linköping) *Predikningar*, 1–3, Stockholm 1809–1813, och den schweiziske teologen Johann Jakob Hess (1741–1828) *Jesu lefverne*, 1–2, Christianstad 1814, översatt av prosten Nils Johan Sundius (1761–1828) i Kristianstad, som Toll säkert kände personligen (boken är eljes upptagen som stammande ur brorsonen Gustaf Tolls bibliotek). Vidare kunna nämnas historikern Jonas Hallenbergs (1748–1834) lärda och rationalistiska *Historiska anmärkingar öfver Uppenbarelsboken*, 1–3, Stockholm 1800, i tre halvfranska band.

Litet egendomlig är att Toll hade P. Nordins *Några begrepp om menniskan med avseende på kristen barnauppfostran*, Kalmar 1807, med tanke på att han var ogift. Skall man tolka förekomsten av denna bok som ett intresse för de utomäktenskapliga barn han skall ha haft?

En intressant proveniens har J. G. W. Forstmanns *Geschichte der letzten Leiden [...] Jesu Christi*, Flensburg & Leipzig 1761, i helt skinnband med inskrift *C Lindequist [...] skänkt [...] till A. Gustafschöld* – den senare var Tolls medhjälpare vid revolutionen i Kristianstad och livlig herrnhutare.

In i det sista förmerade den gamle fältmarskalken sitt bibliotek: han hade den nya regeringsformen 1809, tryckt 1815. I den hade han sin egen paragraf, att generalguvernörer ej vidare skulle tillsättas – ett år senare blev han dock generalbefälhavare över Skåne. Revolutionspolitikern Carnots bok *Om fästningars försvar* i svensk översättning, som är tryckt 1816, måste han ha köpt kort före sin död 1817, och att han köpt den själv framgår av anteckningen på titelbladet: *H:E:Herr Grefve Toll kostar 2 R 12 S.*

Johan Christopher Tolls fader Reinhold Gustaf Toll var född på Ösel i Estland och alltså tyskspråkig, medan modern Elsa Sophia Gyllenstierna var svenska och barnen rimligtvis hade svenska som modersmål. Nu tycks tyskan ha fått vika för svenskan men också för franskan – fältmarskalken skrev brev på franska (liksom Gustaf III), och en bror till honom översatte en fransk bok till svenska. Denna språksituation återspeglas i hans bibliotek, där 57% av böckerna äro på svenska, 29% på franska och 11% på tyska. Knappt 2% äro på danska, som resultat av Skånes närhet till Danmark.

Vid denna presentation av fältmarskalken Tolls bibliotek har jag velat visa, hur hans bokanskaffningar följt hans karriär, men också vilka intressen hans böcker återspeglar. Eftersom han till yrket var militär och lant-hushållare, är det böcker på andra områden, som visa hans privata intressen, och de ha därför fått större utrymme. När det gäller militaria och lantbrukslitteratur, har jag framhållit särskilt vackert inbundna verk, i tanke att dessa varit av speciellt intresse för honom, och jag har också nämnt böcker i ovanligare ämnen, eftersom de kunna tänkas visa på mer individuella intressen. Sammantaget vill presentationen alltså visa Tolls livsväg och hans personliga intressen genom hans böcker.

De sjuutton böcker, som synas ha tillhört brorsonen Gustaf Toll äro egentligen för få för att man med ledning av dem skall kunna bilda sig en mer bestämd uppfattning om hans intressen och hur hans fullständiga bibliotek kan ha sett ut. Böckerna behandla ämnen som adliga vapen; franska språket, posten och Paris och revolutionsvännen Benjamin Constants första verk; kronprins Carl Johans politik 1810–1814; bergverk, skogsskötsel, lant-hushållning och växelbruk; religiös litteratur. Ämnesvalet är knap-

past förvånande: Gustaf Toll hade 1813 blivit friherre och introducerats på sin farbrors nummer på Riddarhuset; han hade 1814 som kammarherre hos kronprinsessan Desideria vistats i Paris, som då hölls av de allierade, och där av ryske kejsaren fått St. Wladimirordens 3. klass och av Ludvig XVIII dennes för dessa händelser instiftade Liljedekorationen och sedan samma år deltagit i kronprins Carl Johans fälttåg i Norge; han var officer under en tid, då officerare på sina boställen erhöles sin utkomst av jordbruket; och han tillhörde som farbrodern en religiös familj.

NOTER

1. E. L. Birck, *General Tolls krigsplan år 1788*, Helsingfors 1944.
2. K. Mellander, *Johan Christopher Toll som militär och politiker under Gustaf III*, ak. avh., Stockholm 1933. [C. V. Lilljecrona], *Fältmarskalken Johan Christopher Toll, Biografisk teckning*, 1–2, Stockholm 1849–1850.
3. L. Postén, ”Polens andra delning och utbrottet av Kosciuszkos uppror enligt Johan Christopher Tolls diplomatiska rapporter 1793–1794”, *Vetenskaps societeten i Lund Årsbok* 1993, 64–85.
4. Krapperup Godsarkivet N I 6 daterat 1987-02-17.
5. *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok* 9/1812–17, Stockholm 1942, s. 601.
6. Om Michelessi se G. Oreglia, *Eresia*, Stockholm 1999, s. 76–82.
7. [C. V. Lilljecrona], *Fältmarskalken Grefve Johan Christopher Toll. Biografisk teckning*, 1, Stockholm 1849, s. 31.
8. U. Ehrensverd, ”G. M. Sprengtportens böcker på Karlbergs slott”, *Mundus librorum, Festskrift till E. Häkli*, Helsingfors 1996, s. 202).
9. [C. V. Lilljecrona], *Fältmarskalken Grefve Johan Christopher Toll. Biografisk teckning*, 1, Stockholm 1849, s. 74 noten.
10. K. Mellander, *Johan Christopher Toll som militär och politiker under Gustaf III*, Stockholm 1933, s. 117.
11. Mellander s. 119.
12. J. F. & L. G. Michaud, *Bibliographie universelle*, 1844, Suppl. Mu–Ny, s. 48.
13. Mellander s. 163.
14. *Nouvelle biographie universelle* [senare] *générale, publ. sous la direction de m. le dr. Hoefler*. 31, Paris 1860, 507.
15. Mellander s. 149–153, 160 f.
16. E. Guitton, *Jacques Delille et le poème de la nature en France*, Paris 1974.
17. [Lilljecrona] 1:61 f., L. Postén, ”Polens andra delning och utbrottet av Kosciuszkos uppror enligt Johan Christopher Tolls diplomatiska rapporter 1793–1794”, *Vetenskaps societeten i Lund, Årsbok* 1993, 64–85, s. 77ff.
18. *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok* 4, personregistret under Acton och Piranesi.
19. 9/1812–17, Stockholm 1942, s. 60.